

UN MOT MÉS SOBRE L'EPITAFI DE LLEVANT DE L'ANY 976*

JESÚS ALTURO
Seminari de Paleografia, Codicologia i Diplomàtica
Universitat Autònoma de Barcelona
jesus.alturo@uab.cat

TÀNIA ALAIX
Seminari de Paleografia, Codicologia i Diplomàtica
Universitat Autònoma de Barcelona
tania.alaix@uab.cat

RESUM

Edició i interpretació completament noves del text de l'epitafi de Llevant, mort el 8 de juny de 976, amb proposta de resolució de l'enigmàtica tercera línia i d'explicació de l'última paraula abreujada i truncada. Identificació més precisa dels personatges protagonistes de la inscripció així com també d'altres presumiblement relacionats amb ells, esmentats en un diploma pocs anys posterior, l'edició, intepretació i datació del qual també es corregeixen. Explicació de la funció exacta de cadascun d'aquests personatges en l'epitafi. Traducció al català de tot el text.

PARAULES CLAU: Llevant, Gomarell, Sal·la, Guitard Sal·la, Epitafi, Any 976, Edició, Interpretació textual, Traducció, Epigrafia, Paleografia, Diplomàtica, Filologia llatina medieval.

ANOTHER NOTE ON THE LLEVANT EPITAPH OF THE YEAR 976

ABSTRACT

Completely new edition and interpretation of the text of Llevant's epitaph, dead on June 8th, 976. The proposed research resolves the meaning of the enigmatic third line and explains the last abbreviated and truncated word. A more precise identification of the main characters of the inscription and others presumably related with them is given. They are mentioned in a diploma a few years younger, whose edition, interpretation and dating is also revised. The exact function of the characters who appear in this epitaph is clarified. All epitaph's text is translated into Catalan.

KEYWORDS: Llevant, Gomarell, Sal·la, Guitard Sal·la, Epitaph, Year 976, Edition, Textual Interpretation, Translation, Epigraphy, Palaeography, Diplomatics, Medieval Latin Philology.

L'epitafi medieval que recorda la mort d'un personatge anomenat Llevant, traspasat un 8 de juny de l'any 976, ha estat objecte de diversos intents d'edició i de comprensió del text que s'hi transmet. Però la visió de conjunt més completa es deu a Montserrat Pagès, que se n'ha ocupat darrerament en detall i

* Estudi realitzat dins el projecte de recerca HAR2016-77780-P, concedit pel Ministerio de Economía y Competitividad.

amb la reconeguda competència i erudició que la caracteritza.¹ De fet, era un assaig necessari, perquè, si bé el text de la inscripció no és pas de lectura paleogràfica complicada (per bé que necessitada, encara avui, d'alguna petita esmena i aclariment), la dificultat rau en la correcta i precisa interpretació textual del contingut. I, en concret, ha estat particularment controvertida la tercera de les vuit línies de què consta i el mot final, truncat per abreviatura i per pèrdua de suport material.

Però, abans d'entrar en aquesta qüestió, recordem breument què se'n sap de l'origen i de la procedència d'aquesta inscripció rodejada d'un cert misteri. La inscripció està gravada en un bloc de marbre, que amida, actualment, 34 x 40 x 8 cm. Aquest marbre, blanc i amb vetes grises, "podria procedir de les pedreres de marbre pirinenques de Saint-Béat, prop de Sant Bertran de Comenge, que estigueren en ús, almenys, des del Baix Imperi".² En qualsevol cas, com suposa Pagès, sembla força probable que es tracti d'un marbre reaprofitat. Ho fa pensar la part inferior de l'esquerra, escantellada abans de la inscripció de l'epitafi. En canvi, la pèrdua d'una petita part del marge dret, en afectar alguna lletra, es degué produir òbviament amb posterioritat a la inscripció; i aquest dany potser és simultani a la fissura que afecta la part central del marbre, amb una esquerda que va de dalt a baix.³

La inscripció, a hores d'ara, es conserva al dipòsit del Museu Nacional d'Art de Catalunya,⁴ amb el número d'inventari 14302, procedent de la col·lecció de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona.⁵ I hom ha conjecturat, "a tall de mera hipòtesi", que hauria pogut procedir del "fossar de l'antiga església de Sant Miquel de Barcelona".⁶ Però aquesta suposició, deguda a Pagès, esdevé per a ella més plausible, en constatar que l'epitafi de Gescafred, que sí té aital procedència, coincideix en la cronologia i, sobre tot, participa de semblants característiques formals. D'aquí que l'autora conclouï que "és ben probable... que aquest bell epitafi de Llevant erigit per Gomarell... provingués d'aquest antic fossar barceloní de l'antiga parròquia de Sant Miquel de Barcelona".⁷

¹ Pagès i Paretas (2009: 203-219).

² Així ho diu Montserrat Pagès, *ibidem*, p. 206, recollint l'opinió d'Àlex Masselles, restaurador del MNAC i expert en marbres.

³ Ja Antoni Elias i de Molins, Museo Provincial de Antigüedades de Barcelona (1888: 170), va observar que la "lápidas está rota por la mitad".

⁴ Volem agrair als amics Dr. Jordi Camps i Dr. Jordi Casanovas, conservadors del MNAC, llur gran amabilitat i les moltes facilitats donades per a l'examen directe de la inscripció.

⁵ Casanovas Miró (2009: 90, 201). Antoni Elias i de Molins, Museo Provincial de Antigüedades de Barcelona (1888: 170), diu: "No se ha podido averiguar su procedencia. Propiedad de la Academia de Buenas Letras".

⁶ Pagès i Paretas (2009: 210).

⁷ *Ibidem*, p. 211.

Com és lògic, M. Pagès també es pregunta pel què hom pot esbrinar sobre els personatges esmentats en la inscripció: Llevant i Gomarell. Malauradament, però, un i altre nom no són pas dels més ben testimoniats en la rica documentació catalana de l'època. Nogensmenys, Pagès identifica dues mencions d'un Llevant en diplomes de l'àrea osonenca,⁸ i dues altres més vinculades a la zona barcelonina. Fa de mal dir, però, si tots aquests quatre Llevant corresponen a una sola persona i, més encara, si tots ells o només algun correspon al nostre personatge. Amb tot, com de seguida veurem, per a M. Pagès tots quatre esments de Llevant es refereixen a un idèntic individu.

Tanmateix, avancem que, a parer nostre, tot i que, en aquest punt, no podem passar de probabilitats, és força versemblant que l'epitafi tingui un origen barceloní; potser, fins i tot, com pressuposa Pagès, que procedeixi del cementiri de l'església de Sant Miquel de Barcelona. D'aquí que ens decantem a veure com admissible que el nostre Llevant coincideixi amb el pare, ja difunt, d'un personatge que fou present en un judici celebrat a la catedral de Barcelona en data indeterminada, però sota presidència del bisbe Vives. Per aquesta raó el document s'ha datat abans de l'any 995 ja que Vives pontificà, si més no, entre el 17 d'abril del 974 i el gener de 995, data de la seva mort.⁹ Però hom pot ajustar una mica més la data perquè la menció de Llevant ja difunt, si coincideix, com pensem, amb el nostre personatge, ens situa per necessitat després del 8 de juny de l'any 976 i abans del 6 de juliol del 985, perquè, entre els testimonis figura Muç, que fou fet ostatge dels sarraïns en la presa de Barcelona per al-Mansur.¹⁰ D'altra banda, no ens sembla que hi hagi indicis suficients que ens permetin d'identificar el Llevant de Barcelona amb el d'Osona.

El Llevant barceloní és el darrer testimoni recollit per M. Pagès. Però cal advertir que aquest personatge és identificat en un diploma que no ha estat convenientment editat, cosa que, naturalment, impossibilita la correcta interpretació del seu contingut. I, atesa la importància que té aquest document per al nostre objectiu, ens hi hem d'entretenir ni que sigui molt breument.

De primer, cal dir que, contràriament al que afirma M. Pagès, en cap moment hom pot concloure amb seguretat que el suposat fill de Llevant, això és, Guitard Sal·la, fos sacerdot, detall de no poc interès en el nostre estudi.¹¹

⁸ Ni cal dir que resulta a aquest propòsit de summa utilitat l'excel·lent obra Bolòs i Masclans, Moran i Ocerinjauregui (1994), i els índexs dels volums de la *Catalunya Carolíngia* (1926-1952), apareguts amb posterioritat a aquest repertori.

⁹ Puig y Puig (1929: 94-99).

¹⁰ Muç fou endut presoner a Còrdova. Rescatat, però, el 987, de camí cap a Barcelona, emmalaltí a Saragossa, on dictà testament. Vegeu Alturo i Perucho (2012: 29-46).

¹¹ Hom trobarà el text editat en el vol. I de l'obra Baiges i Jardí, Feliu i Montfort i Salrach (2010: doc. 14). Cal remarcar que el que ara afirmem és només que cap indicatiu textual raonable permet de deduir, en el diploma que ens ocupa, que el fill de Llevant fos sacerdot; el que no vol

D'altra banda, si la transcripció del document hagués estat correcta,¹² sobtaria que Guitard Sal·la, essent fill de Llevant, no es digués Guitard Llevant. Hauríem de creure llavors que Sal·la seria potser el "cognomen" de Llevant o Llevant el "cognomen" de Sal·la, cosa possible, en ésser ambdós noms d'ordre intercanviable en aquesta època. I és que, a més, ja hem observat en altres avinenteses que és precisament a final del segle X quan comença a estendre's l'ús dels "cognomina."¹³ Però, si Guitard Sal·la fos una sola persona, gramaticalment, també caldria esperar "Gitardus Sanlani" i no "Gitardus Sanla", com s'escriu al diploma original.

Però és el cas que el fill de Llevant no era Guitard Sal·la, sinó, simplement, Sal·la. El nom de Guitard correspon a un altre personatge i, per aquest motiu, en el document original hi ha un signe de pausa entre ambdós noms. Per tant, convé, en l'edició moderna, introduir una coma entre Guitard i Sal·la. De fet, si de Sal·la s'especifica que fou fill del difunt Llevant és precisament per tal de diferenciar-lo d'un altre Sal·la que el precedeix i que també assistí al judici. Tornarem encara sobre aquest Sal·la Llevant.

Pel que fa a Gomarell, Pagès identifica també un personatge d'aquest nom en terres del comtat de Besalú el 954 i un altre d'homònim el 988 al comtat de Barcelona. El primer és un prevere que signa com a confirmant i consentent de les darreres voluntats manifestades per la comtessa Riquell,¹⁴ vídua del comte

dir que no ho pogués ésser. És més, pel que després direm, no descartem que fos diaca. Vegeu la nota 37.

¹² I poc importa aquí que alguns errors greus siguin comesos pel mateix autor del text original, ni més ni menys que el reputat jutge Eroïg Marc, el qual malinterpreta, per exemple, la coneguda seqüència "fatali casu peruentus" i la transforma en una intel·ligible "fatalica supreventus", sense que en l'edició publicada se'ns en faci el mínim advertiment ni explicació. Sobre el nivell cultural del jutge Eroïg i la seva diferent capacitat gramatical, expressiva i cal·ligràfica, remetem a les observacions formulades per Alturo i Perucho (2012: 39-46). En aquest document, queda certament reforçada l'opinió, ja exposada per nosaltres, que Eroïg era millor cal·lígraf que no pas llatí. De fet, aquí, s'observa, de manera més acusada, la seva afeció a reviuir formes gràfiques pròpies de l'escriptura visigòtica. Basta veure com recorre a l'ús de la te tancada en "Iterum" i en "apetiuit". En aquesta darrera paraula, a més, Eroïg segueix fins i tot la particularitat de l'escriptura visigòtica d'introduir puntuació a l'interior d'un mateix mot; i, per això, escriu "apeti.uit".

¹³ *Ibidem*, p. 45, nota 47.

¹⁴ En reiterades ocasions ja ens hem referit a la necessitat d'emprendre un estudi rigorós que permeti una adaptació més adequada i científica dels noms propis medievals al català actual. Amb molt bon criteri, M. Pagès es planteja quin nom actual ha d'ésser el més apropiat per a la vídua del comte Sunyer. I dubta entre Riquilda i Riquil·la. La primera variant és la forma tradicional i Riquil·la, la que prefereixen els editors de la *Catalunya Carolíngia*. Amb tot, M. Pagès, atesa la freqüència dels testimonis en les fonts altmedievals catalanes de *Ricildis* i *Riquildis*, diu: "Sembla que a partir d'aquí la forma *Riquildis* < RIKILDIS seria la més apropiada des del punt de vista estrictament lingüístic; les altres formes amb què apareix, Riquilda, Riquella, Riquil·la, són convencionals o arbitràries". Vegeu Pagès i Paretas (2009: 214, nota 31). Té raó; però també hom troba testimoni *Richell* per Riquell, que s'explica bé per una evolució fonètica

Sunyer. El segon es refereix a un habitant de Barcelona, com Muç antic captiu dels sarraïns en l'assalt d'al-Mansur del 6 de juliol del 985.¹⁵ És justament per aquest darrer Gomarell, per qui Pagès es decanta en la identificació del personatge, ja que es tractaria d'un prohom que "hauria tingut prou capacitat econòmica per erigir un monument funerari tan luxós com el que ens ocupa, tant pel preu del material, marbre pirinenc, com pel pa d'or que recobria les lletres, i la qualitat de l'execució."¹⁶ I és que Pagès pensa que Gomarell fou el promotor de l'epitafi.

En resum, per a M. Pagès la conjuntura hauria estat la següent:

"El nostre personatge hauria estat, doncs, un ric magnat amb béns en dos comtats diferents, el d'Osona i el de Barcelona, probablement una persona d'alt llinatge i molt ben relacionada, tant amb els comtes de Barcelona, que ho eren també d'Osona (i de Girona i d'Urgell), com amb el bisbe de Barcelona. La hipòtesi que es tracta d'una sola persona, en tot cas, suscita una qüestió: com és que no fou el seu propi fill el qui li erigí el monument funerari? És que tal volta era menor d'edat quan morí el pare? Això, en tot cas, ho explicaria. Ens queda, encara, una cosa per resoldre, si més no a tall d'hipòtesi, com les altres, quin parentiu, si és que era el cas, lligava els dos personatges, Llevant i Gomarell? Però ací ja no tenim cap document que ens permeti anar més enllà i, en espera de nous documents que surtin a la llum, hem de deixar-ho estar".¹⁷

Pel que a nosaltres respecta, ja hem dit que creiem força probable que la inscripció sigui d'origen barceloní. No és tan segur, però entra en el cabal dels possibles, que tingui la procedència en la fossana de l'església de Sant Miquel de Barcelona. Que Llevant devia ésser un hisendat, no en sabríem dubtar: les inscripcions eren cares,¹⁸ i un epitafi com el nostre, certament de materials de

catalana normal a partir de RIKILDIS. I aquesta creiem que és la forma convenient, perquè Riquell devien anomenar a la comtessa els homes i les dones de l'època. Per a altres casos vegeu els exemples adduïts a Alturo i Perucho (2005: 289-298).

¹⁵ Com que el document on apareix aquest Gomarell és molt interessant, potser resulta necessari d'advertir, per tal d'evitar interpretacions no del tot correctes, que "non ualuit" s'ha de traduir per "no pogué" i no pas per "no valia la pena fer-ho".

¹⁶ Pagès i Paretas (2009: 218).

¹⁷ *Ibidem*, p. 219.

¹⁸ A la nostra coneixença, no són gaires els testimonis de preus sobre inscripcions. D'aquí el valor dels següents testimonis que ens assabenten del que podia costar un epitafi. El 6 de maig de 1037, Bernat deixà a la canònica de Barcelona "pro mea sepultura mancusos IIII" (Mas (1914: vol. 9, doc. 498, *Lib. Ant.* II, fol. 208, doc. 644). El 10 de juny de 1095 Guadall deixà en el seu testament una cabra "ad meum monumentum" i també esmenta cinc mancusos que havien d'obtenir-se de "sex bestias inter oues et kapras" (Puig i Ustrell (1995: doc. 492)). Un parell d'anys abans, el 27 de juny del 1093, el també testamentari Bernat Guifred havia llegat una quartera de forment per al seu "vas" (*ibidem*, doc. 487). Un interès major en aquest punt mereix

qualitat i de curiosa preparació, no podia ésser barat. Si la inscripció fou feta a Barcelona, podem ben pensar que Llevant devia haver viscut en aquesta ciutat, i, atès que aquest nom és poc freqüent, no sembla improbable que el puguem identificar amb el pare de Sal·la.

D'altra banda, com opina M. Pagès, el més lògic és que l'epitafi l'hagués encomanat un fill del difunt i, en canvi, ella creu que aquesta tasca la féu Gomarell. Però hem de veure en Gomarell el promotor? O aquest va tenir-hi una altra funció? Deixem, de moment, aquest punt en suspens, perquè abans caldria resoldre què diu exactament el text.

Així doncs, passem ara a la interpretació textual. I comencem, justament, pel final, on sembla que hi diu: GOMARELLVS P. I, a aquesta P desaparellada, li segueix el traç, només parcialment visible, d'una altra lletra.

El primer a editar la inscripció fou Antoni Elias i de Molins, que la publicà l'any 1888.¹⁹ Però Antoni Elias no desenvolupà les abreviatures i transcriví el darrer mot com una sola P sobremuntada per un traç indicador d'abreviatura; sense cap desenrotllament, però, ni cap explicació esclaridora.

Emil Hübner²⁰ hi tornà el 1900 i introduí diverses modificacions a la transcripció d'Elias i de Molins, per bé que, majoritàriament, rebutjables; en part, per la seva tendència a donar una versió massa classicitzant del text llatí. Així Hübner interpretà VI IDVS IVNI(AS); però IVNII és ben clar si tenim en compte que hi ha un enllaç gràfic NI. També llegí POST MILLESIMAM, i aquí, ja veurem com li hem de donar la raó. No l'encertà, però, en ANNO DOMINI, perquè és també ben palesa la lectura ANNI amb un nexa ara NN. I, finalment, transcrivint també una P amb abreviatura al final, presentà dubitativament la proposta GOMARELLVS P(OSUIT), que, com observà Josep Vives, no sembla admissible en el context medieval.

I, en efecte, el P. Vives també es va ocupar d'aquesta inscripció. La transcripció que en donà presenta alguns errors d'impresió evidents: "uno" en lloc de "umo", i "port" en comptes de "post". Però no són, certament, errors tipogràfics la lectura COD ni ANNO DOMINI, en què es deixà portar segurament per la transcripció prèvia de Hübner. D'altra banda, cal ressaltar la seva

encara el cas del sacerdot Dalmau Geribert, canonge de la catedral de Barcelona, possessor d'una bona i típica biblioteca canonical (un missal gran i un altre de petit, un oficiari amb responser, un himner, un antifoner, un saltiri, un proser, un martirologi i les *Quaranta homilies sobre els Evangelis* de sant Gregori el Gran), que, el 17 d'agost de 1082, deixà tres unces al cabiscoll de la catedral de Barcelona, Berenguer, per a la inscripció del seu epitafi, "propter <e>pitafium ad scribendum". Es tracta, sens dubte, d'una quantitat important. (Barcelona, Arxiu de la Catedral, *Libri Antiquitatum*, III, fol. 9, doc. 17). I recordem que una cabra podia valer de quatre a sis sous (Puig i Ustrell (1995: doc. 492); *Cartulari de Poblet* (1938: doc. 158), s/d: "habuimus inter oues et capras circa D pro debito CCCC morabetinos"); i una quartera de blat podia costar uns 70 sous (Pardo i Sabartés (1994: doc. 133).

¹⁹ Museo Provincial de Antigüedades de Barcelona (1888: 170, núm. 906).

²⁰ Hübner (1900: 132, núm. 523).

interpretació discordant de la lletra P del final del text. Diu al respecte: “La *p* de la última línea se ha interpretado como *p(osuit)* (= puso), tan corriente en la época romana, pero desusado en el siglo X. Preferiríamos: *p(ater)*.”²¹ Però, com de seguida veurem, la paleografia no permet aquesta interpretació, que faria de Gomarell el pare del difunt Llevant.

Més recentment, el Prof. Anscari M. Mundó llegí en aquest final les lletres PI i es preguntà si no correspondrien a l’inici del mot PI[NXIT], malgrat tractar-se d’un ús poc freqüent, tot i que present també, si més no, com ell mateix remarcà, en la inscripció del “*Gelmirus* de Santa Cecília de Montserrat, l’*Argibadus* de Santa Maria de Roses i alguna altra de Barcelona”.²²

No sense ometre la inclusió d’un interrogant, segueix la lectura PI també Javier de Santiago.²³

D’acord amb M. Pagès, Pere Quetglas es demana, al seu torn, si, en realitat, el suposat PI no correspondria a PH i que calgués llegir-hi llavors PH[ECIT].²⁴ Però la conjectura de Quetglas sembla poc probable i diríem que costaria de trobar en textos epigràfics coetanis i coterranis la hipercorrecció PH en lloc de F. D’altra banda, PHECIT, ni que fos en l’única forma abreujada possible, PHECIT, per l’amplitud de les lletres no suprimides, ocuparia un espai excessiu, que difícilment procuraria el marbre disponible. I, a més, si així fos, el traç que indica la presència de l’abreviatura estaria més desplaçat cap a la dreta.

Per la seva part, la pròpia M. Pagès considera àdhuc la possibilitat que “la darrera lletra que hi ha, mig erosionada, no fos una I o una H, ans una B, escrita com la de “OB[IIT]”, és a dir, en minúscula, *b*, la qual cosa voldria dir que la darrera paraula seria “PBR”, és a dir, l’abreviatura de *prevere*”. Però la mateixa Pagès opina que aquesta possibilitat “sembla molt improbable, perquè no havent-hi lloc per a cap més paraula, ens mancava el verb, és a dir, l’acció que justifica que hi aparegui el nom de Gomarell”.²⁵

Ja veiem que aquesta hipòtesi és creguda “molt improbable” per Pagès mateixa. I hi estem d’acord. No pas perquè hi fos absolutament necessària la presència d’un verb, sinó pel simple fet que no hi ha cap altra *b* minúscula al text. La B de OBIIT és una capital de mòdul petit, però no una minúscula.

Al nostre esguard, el que hom veu és una P i una I amb un traç horitzontal al damunt, que indica, com hem dit, presència d’abreviatura. D’aquí que pensem, com el Prof. Mundó, que es tracta de l’inici escapçat del mot PINXIT. I no dubtem que aquesta paraula fou originalment escrita abreujadament així:

²¹ Vives (1962: 60).

²² Mundó (1998: vol. 1, p. 152).

²³ Santiago Fernández (2003: 336-337), que només s’aparta de la versió de Mundó en la lliçó ANNO DOMINI i que en dona una bona traducció si no fos perquè entèn CONDAM LEVANTO com “conde Levanto”.

²⁴ Pagès i Paretas (2009: 218).

²⁵ *Ibidem*.

PINXIT, és a dir, amb omisió de la N i amb el final XIT escrit amb una I de mòdul menor encastada entre la X i la T, com s'observa en altres paraules del text, o, menys probablement, amb un nexa IT. Tornarem a tractar sobre aquest mot i el seu exacte significat.

Però ara convé d'intentar esclarir la part més fosca del text, la tercera línia, ben llegida per A. Elias i de Molins, però no tant per E. Hübner, que proposà la lectura COD UMO GLUTINATVS EST, entesa com un error gràfic que s'havia d'interpretar QVOD HVMO GLVTINATVS EST, expressió que, al seu entendre, "videtur indicare *sepultum est*".²⁶

El Prof. Mundó, que la tornà a transcriure com Molins, COAD VMO GLVTINATVS EST, va comentar que es tractava d'un passatge "difícil d'entendre si no és que vulgui indicar que en el sarcòfag hi foren guardats, (els ossos) recollits, del cos reduït, que havia estat abans sepultat en la terra (*humus*)."²⁷

Pagès també reporta el parer de Gaspar Feliu de traduir-ho com "mentre estigui enganxat a la terra (és a dir, fins al dia de la resurrecció)."²⁸ Ja es veu, doncs, que Feliu deu interpretar "coad" com una variant gràfica de *quoad* i com si es tractés, per tant, d'una conjunció subordinada temporal. Però el temps del verb que introdueix aquesta suposada conjunció no afavoreix certament aquesta interpretació. Ni el context semàntic del conjunt no ho permet.

I, tot seguit, Pagès dóna compte també de la interpretació que li va comunicar Pere Quetglas, una interpretació "més poètica i contundent encara," car podria ser que, en lloc de "COAD VMO GLUTINATVS EST, posés EO AD VMO GLUTINATVS EST." Ho faria creure, segons que sembla, "una ratlleta horitzontal de la primera lletra, que no seria pas d'una C ans d'una E, la qual cosa implicaria també una correcció que, en tot cas i com l'anterior, s'hauria fet en revisar la correcció de la inscripció, és a dir, a darrera hora". I prossegueix: "Tanmateix, encara que poguéssim admetre aquesta correcció, ens diu el mateix autor que el sentit últim de la frase, que el difunt, Llevant, s'ha unit a la terra, s'ha fet terra, seria el mateix".²⁹

Ara bé, deixant de banda que la "ratlleta horitzontal de la primera lletra" és, en realitat, una línia directriu de l'escriptura força marcada, diríem que aquesta interpretació implicaria forçar massa la gramàtica.

Per part nostra, pensem que hi cap una altra possibilitat, ja breument presentada no fa gaire.³⁰ I és que, seguint la moda de l'època, ben bé podríem trobar-nos davant una línia amb un llarg mot tallat per tmesi com si es tractés d'un *versus disruptus*. Per aquest motiu som inclinats a pensar que es tracta, simplement, del mot *coadglutinus* amb els dos preverbis separats. I sense que

²⁶ Hübner (1900: 132, núm. 523).

²⁷ Mundó (1998: vol. 1, p. 191).

²⁸ Pagès i Paretas (2009: 208).

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ Alturo i Perucho (2013: 84, nota 66).

vulguem dir amb aquesta constatació que les línies siguin versos, perquè només hi notem una certa cadència rítmica en el segon rengle. El fet que les ratlles primera, segona, tercera i la vuitena siguin hendecasíl·labes, tal vegada obeeix abans a una voluntat cal·ligràfica d'igualar l'amplària de la caixa d'escriptura que no pas a l'obtenció d'un ritme.

La tmesi, a més, potser vindria afavorida per un joc alfabètic, que posaria en paral·lel la seqüència CODA, de *condam*, i COAD, preverbi de *glutinatus*, dues sèries de lletres idèntiques. D'aquesta manera tal vegada s'afavoriria una aliteració (ajudada àdhuc pel mot "corpusculum") i, potser, també hom buscaria un joc cromàtic, atès que la inscripció era pintada de vermell o, com vol Pagès, fins i tot amb lletres daurades, tal com indicaria la presència de restes de bol roig, identificades pel restaurador del MNAC Joan Pey.³¹

Voldríem comentar també breument la *a* sobreposada a ER per a ERA. Aquesta *a* és la típica que es fa servir per fer les abreviatures pel sistema de lletres sobrescrites, és a dir, la *a* oberta característica de la tradició minúscula cursiva; no només de la visigòtica. Sorpren el seu ús perquè enlletgeix el conjunt clarament equilibrat que ofereixen les lletres majúscules i encastades; harmonia ajudada pel fet que totes les línies sense numerals estan formades, com hem dit, per onze síl·labes, cosa que ajuda a la proporcionalitat d'uns rengles ben distribuïts.³² És possible, doncs, que tingui raó Pagès i que aquesta *a* es degui a un afegit posterior. Pensem que, deguda a una altra mà, podria esmenar un oblit causat per una haplografia afavorida per la semblança de la A i la X seguides.

De les edicions donades fins ara, diríem que cap no és tampoc completament satisfactòria. La més exacta és, sens dubte, la de Mundó; però també aquí gosaríem d'introduir-hi una petitíssima esmena. Atesa la correcció gramatical general del text i fins i tot la voluntat de buscar un estil literari de to pujat, creiem que, a la fi de la quarta línia, cal transcriure, respectant la gramàtica i el règim de la preposició, POST MILLESIMAM, com ja féu Hübner, i no POST MILLESIMA. I és que no dubtem que, damunt la A del mot MILLESIMA, que s'ha perdut, hi devia anar un traç indicador d'abreviatura de nasal.

En definitiva, la nostra proposta d'edició és aquesta:

+ IN ISTO SARCOFAGO RECONDITVM
IACET CORPVSCVLVM CONDAM LEVANTO.
COAD VMO GLVTINATVS EST. OB[IIT]
VI IDVS IVNII, ERA XIII POST MILLESIM[AM],

³¹ El que "vol dir que les lletres segurament devien ser daurades", en paraules de M. Pagès, Pagès i Paretas (2009: 207). Que les lletres de les inscripcions, ja des de l'Antiguitat, sovint anaven pintades és un fet posat en relleu per Marc Mayer, Mayer (1995: 79-92).

³² Amb l'única excepció del final AT que segueix DIMITT, a la penúltima línia, car les lletres AT s'adaptaven a la pèrdua prèvia d'una trosset de marbre.

ANNI DOMINI DCCCCLXXXVI, ANNO
XXII REGNANTE LEV-
TARIO REGE. DIMITTAT
EI DEVS. AMEN. GOMARELLVS PI[NXIT].

El que interpretem de la següent manera:

“+En aquesta sepultura jau ocult el cos enxiquit del difunt Llevant. S’ha barrejat amb la terra. Morí el 6 dels idus de juny, l’era catorzena després de la mil·lèsima, de l’any del Senyor 976è, l’any vint-i-dosè del regnat del rei Lotari. Déu el perdoni. Amèn. Gomarell ho ha cal·ligrafat”.

I qui podria ésser l’autor del text? Sens dubte, un home d’Església. La formació religiosa de l’autor no sols resulta evident pel fet que, a l’època, gairebé només l’estament eclesiàstic estava alfabetitzat,³³ sinó perquè la inscripció i, en particular, la seva polèmica tercera línia, tal com ja havíem indicat en altra ocasió,³⁴ té un clar ressò bíblic; en concret recorda el psalm 43: “quoniam humiliata est in puluere anima nostra conglutinat est in terra uenter noster”.

Pagès, que, com hem vist, fa del fill de Llevant un Guitard Sal·la sacerdot, en creure que el promotor de la inscripció fou Gomarell, tot i que aquesta activitat hauria correspost més al fill, explica aquesta suposada discordança per una possible minoritat del fill en el moment del traspàs del pare. Però ja hem constatat que el fill de Llevant es deia Sal·la i que cap indici textual del diploma on apareix esmentat no permet de considerar-lo prevere. Amb tot, a la catedral de Barcelona trobem testimoniat un Sal·la sotsdiaca el 14 de març del 920³⁵ i un Sal·la diaca el 3 de setembre del 923.³⁶ I qui sap si seria aquest el fill de Llevant,³⁷ i promotor i autor, llavors, del text de l’epitafi. Tot amb tot, no podem deixar de pensar, com a autor, en la intervenció del cabiscol del moment o d’algun altre canonge lletrat, que, certament, no mancaven al capítol catedralici de Barcelona.³⁸

I quin paper correspondria, doncs, a Gomarell? Atesa la interpretació de PI com a PINXIT, segurament cal veure en ell la funció no del promotor ni de l’autor, sinó la més modesta de ser simplement l’*ordinator* i, tal vegada, alhora,

³³ Alturo i Perucho (2000: 41-55). Alturo i Perucho (2010: 193-204).

³⁴ Alturo i Perucho (2013: 84, nota 66).

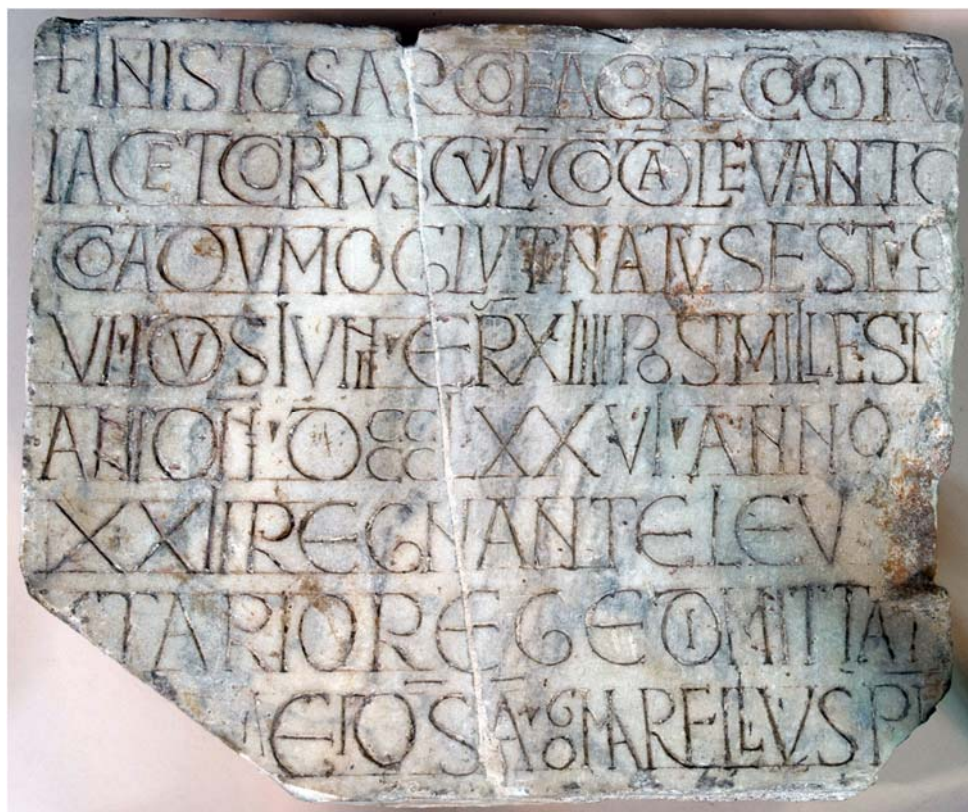
³⁵ Fàbrega i Grau (1995: doc. 9).

³⁶ *Ibidem*, doc. 12.

³⁷ Que en el document de l’any 976 no es digui que Sal·la era sacerdot, ni diaca, no implica que no fos eclesiàstic, car la condició clerical no sempre s’especificava, tal com hem demostrat reiteradament. Alturo i Perucho (2000: 41-55).

³⁸ Basti recordar el cèlebre ardiaca Sunifred Llobet, mestre i amic de Gerbert d’Orlhac, Lattin (1932: 58-64). I, encara que sigui d’un temps posterior, el canonge Sunifred, testimoniat a Barcelona entre el 1002 i el 1021, que es feia dir gramàtic, però també poeta i cabiscol, i que, el 1019, era també sacristà. Alturo i Perucho, Jesús (1998: 31-61, i, en particular, 51).

el “lapicida” de la inscripció, un treball que hem vist executat amb tot mirament i brillantor. És ben raonable de pensar que l’autor material de l’obra també volgués guardar viu el record de la seva paternitat i associar-hi ben palesament i indubtable el seu nom.

“Epitafi de Llevant”. MNAC inv. 14302

BIBLIOGRAFIA

- ALTURO I PERUCHO, J. (1998), «El sistema educativo en la Cataluña Altomedieval». En: *Instituciones de enseñanza y Archivos de la Iglesia. Parte I*. León: Asociación de Archiveros de la Iglesia en España, 1998. p. 31-61. (Memoria Ecclesiae; 12).
- (2000), «Le statut du scribeur en Catalogne (XIIe-XIIIe siècles)». En: *Le statut du scribeur au moyen âge: actes du XIIe colloque scientifique du Comité international de paléographie latine, Paris, 2000*. Paris: École des chartes. p. 41-55.
- (2005), «A propòsit de la publicació dels diplomes de la Catalunya Carolíngia». *Estudis Romànics* 27, p. 289-298. Disponible també en línia a: <http://www.raco.cat/index.php/Estudis/article/view/177303/229673>. [Consulta: 30 des. 2017].
- (2010), «L’enseignement et l’apprentissage de l’écriture en Catalogne au Moyen Âge». En: *Teaching writing, learning to write: proceedings of the XVth Colloquium of the Comité international de paléographie latine: held at the Institute of English Studies, University of London, 2-5 September 2008*. London: King's College London, Centre for Late Antique and Medieval Studies, p. 193-204.

- (2012), “El testamento sacramental de Moción del año 987 y su redactor, el juez Ervigio Marco”, en *Homenaje al profesor Dr. D. José Ignacio Fernández de Viana y Vieites*. Granada: Universidad de Granada, p. 29-46.
- (2013), «*Corpus Biblicum Medii Aevi Cataloniae*: còdices, fragmentos, *membra disiecta* y referencias librarias: una primera aproximación». En: *Biblia y archivos de la Iglesia*. Oviedo: Asociación de Archiveros de la Iglesia en España, 69-114. (Memoria Ecclesiae; 38).
- BAIGES I JARDÍ, I. J., FELIU I MONTFORT, G. i SALRACH, J. M. (dirs.). (2010), *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona, de Ramon Berenguer II a Ramon Berenguer IV*. Barcelona: Fundació Noguera, 4 vol. (Diplomataris; 48-51).
- BOLÒS I MASCLANS, J., MORAN I OCERINJAUREGUI, J. (1994-), *Repertori d'antropònims catalans (RAC)*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 760 p. (Repertoris de la Secció Filològica; 25354).
- CARTULARI DE POBLET (1938), *Cartulari de Poblet: edició del manuscrit de Tarragona*. [Transcripció per Joan Pons i Marquès]. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, p. 268.
- CASANOVAS MIRÓ, J. (2009), *El Museu de l'Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona: dades per a una història*. Barcelona: Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona. 211 p.
- FÀBREGA I GRAU, À. (1995), *Diplomatari de la Catedral de Barcelona*. Barcelona: Capitulum Almae sedis Barcinonensis, Archivum, 1995. 706 p.
- HÜBNER, E. W. E. (ed.). (1900), *Inscriptiones Hispaniae Latinae. Supplementum*. Berolini: Typis et impensis Georgii Reimeri, 162 p.
- LATTIN, H. P. (1932), «*Lupitus Barchinonensis*». *Speculum*. Vol. 7, no. 1, p. 58-64.
- MAS, J. (1906-1907), *Notes històriques del Bisbat de Barcelona*. Barcelona: Establiment tipogràfic de Jaume Vives [etc.], 13 vol.
- MAYER, M. (1995), «Las inscripciones pintadas en Hispania: estado de la cuestión». En: *Acta Colloquii Epigraphici Latini: Helsingiae 3.-6. sept. 1991 habiti*. Ediderunt Heikki Solin, Olli Salomies, Uta-Maria Liertz. Helsinki: Societas Scientiarum Fennica, 1995, p. 79-92. (Commentationes humanarum litterarum; 104).
- MUNDÓ, A. M. (1998), *Obres completes*. Barcelona: Curial: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 626 p. (Textos i estudis de cultura catalana; 66).
- MUSEO PROVINCIAL DE ANTIGÜEDADES DE BARCELONA. (1888), *Catálogo del Museo Provincial de Antigüedades*. Redactado por Antonio Elías de Molins. Barcelona: Impr. Barcelonesa, 1888, 502 p.
- PAGÈS I PARETAS, M. (2009), “L'epitafi de Llevant erigit per Gomarellus el 976: una mirada a la Catalunya de l'època”. *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, 20, p. 203-219. Disponible també en línia a: <<http://www.raco.cat/index.php/ButlletiSCEH/article/view/247125>>. [Consulta: 30 des. 2017].
- PARDO I SABARTÉS, M. (1994), *Mensa episcopal de Barcelona, 878-1299*. Barcelona: Fundació Noguera; Lleida: Pagès, 256 p. (Diplomataris; 5).
- PUIG Y PUIG, S. (1929), *Episcopologio de la sede barcinonense: apuntes para la historia de la Iglesia de Barcelona y de sus preladados*. Barcelona: Biblioteca Balmes, p. 94-99. (Biblioteca històrica de la Biblioteca Balmes. Sèrie I; 1).
- PUIG I USTRELL, P. (1995), *El monestir de Sant Llorenç del Munt sobre Terrassa: diplomataris dels segles X i XI*. Barcelona: Fundació Noguera, 3 vol. (Diplomataris; 8-10).

- SANTIAGO FERNÁNDEZ, J. de. (2003), *La epigrafía latina medieval en los condados catalanes (815-circ. 1150)*. Madrid: Castellum, p. 366 .
- VIVES, J. (1962), «Inscripciones prerománicas barcelonesas». *San Jorge*. Núm. 47, p. 52-66. Disponible també en línia a:
<<http://media.diba.cat/diba/girafulls/arxiu/san-jorge/1962-47/defaultdiba.html>>.
[Consulta: 30 des. 2017].